

Fizel NatasaSzegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Alkalmazott Pedagógiai Intézet,
MTA-SZTE Egészségfejlesztés Kutatócsoport

Az egészségtan tantárgy megjelenése és szerepe az elemi, a polgári és az általános iskolában (1917–1950)

Tanulmányomban az egészségügyi ismeretek, az egészségtan tantárgy első magyar tantervekben való megjelenését vizsgáltam meg az 1917-ben megjelent első ilyen tartalmú tantervkiegészítéstől az 1946-ban életre hívott általános iskola első tanterveire vonatkozóan.

Bevezetés

Jelen tanulmányomban bemutatom a ma is méltán aktuális egészséges életmódra nevelés, egészségmegőrzés tématerület hazai első megjelenését, első lépéseit, elsősorban a 6–14 évesek iskoláira (az elemi iskolára, polgári iskolára, majd az általános iskolára) vonatkozóan, azaz az egészségtan, az egészségfejlesztés mint tartalom, majd később tantárgy megjelenését a magyar oktatási rendszerben.

Kutatásom módszere forráselemzés, amely során a 6–12 évesek iskoláira vonatkozó 1868 és 1950 közötti tantervek vizsgálata mellett a korabeli szakfolyóiratokban – *Orvosi Hetilap*, *Néptanítók Lapja*, *Köznevelés* – a témában megjelent cikkek is górcső alá kerültek. Felmerülhet a kérdés, hogy miért tér el a címben megadott időszak a vizsgált korszak határaitól. Ennek oka, hogy a kutatást az elemi iskolai tantervekre vonatkozóan az 1868-as népoktatási törvény tanulmányozásával kezdtem, majd megvizsgáltam az 1869-ben, 1877-ben, illetve 1905-ben megjelent népiskolai tanterveket is, de kifejezetten az egészséges életmódra neveléssel kapcsolatos első forrásként az 1905-ös tantervhez 1917-ben közzétett *Pótlás az 1905. évi június 16-án 2202. ein. számú vallás- és közoktatásügyi, min. rendelettel kiadott elemi népiskolai tantervhez és utasításokhoz* című forrást találtam.¹ A polgári iskolák esetében – kutatásom a források nagy száma miatt egyelőre csak a polgári fiúiskolák tanterveire korlátozódott – az 1869-es, 1879-es, 1918-as, 1927-es, 1943-as és az 1945-ös tanterveket néztem át. Mivel ezen tantervek esetében Élet- és egészségügyi ismeretek óra első ízben 1918-ban jelent meg a tantervben, így az 1917-es népiskolai tantervkiegészítést tekintettem a jelen tanulmányban vizsgált korszak kiindulópontjának.

Tanulmányom első részében vázlatosan áttekintem a magyar iskola-egészségügy történetét, majd az elemi iskola tantervében először 1917-ben megjelent, egészséggel foglalkozó tartalmi kiegészítést mutatom be. A két világháború közötti időszakban a népiskolai és a polgári (fiú)iskolai tantervekben vizsgáltam meg az egészségtan tantárgy megjelenését, óraszámát, jelentőségét a képzésben, majd az általános iskola létrehozása

körülményeinek áttekintő bemutatása után az első öt tanév két, 1946-ban és 1950-ben kiadott tantervében mutatom be az egészséges életmódra nevelés megjelenését, korabeli véleménycikkek által árnyalva a tényeket.

A magyar iskola-egészségügy történetének vázlata

Az emberiség története folyamán évszázadok teltek el, míg az iskola-egészségügy és oktatásügy kapcsolatának kialakulása bekövetkezett. Az egyházi iskolák a test ápolásának fontossága helyett az aszkézis szellemét terjesztették, a lélek halhatatlanságát oktatták. A középkori felfogást csak a 15. századi humanizmus volt képes enyhíteni. A 16. században a reformáció a testi neveléssel kapcsolatos szemlélet változásában is éreztette hatását. A gyermekek testi nevelésének fontosságát Comenius is kifejtette *Didactica Magna* című művében, amikor a nevelők számára célul tűzte ki a gyermekek fizikai fejlődésének, egészségi állapotának figyelemmel kísérését. Már az I. Ratio Educationis is az iskola feladatának tekintette a gyermekvédelmet, a testnevelést, az egészségtan oktatását, de ez a törekvés ekkor még csak elméletben létezett, a gyakorlatban nem valósult meg. A 18. század végén a tanulók egészségének megőrzése érdekében számos egészségügyi felvilágosító mű jelent meg, például dr. Kiss József *Egészséget tárgyaló catechizmusa* (1794), melyet az első magyar nyelvű népi egészségtanak tekintünk.

Az egészségvédelem, a tanulók életkori sajátosságainak figyelembevétele volt Rousseau és Pestalozzi nevelésméleti kutatásainak központi kérdése is. Markusovszky Lajos *Az orvos mint nevelő* című disszertációjában a nevelés legfontosabb feladatának az egészség fenntartását és védelmét nevezte meg (Tigyi Zoltánné Pusztafalvi, 2011. 105.). Az 1848-as forradalom idején az első szélesebb körű magyar egészségügyi programtervezet, mely az általános egészségügyi „közviszonyok” javítását célozta, lett volna hivatott az iskolák közegészségügyi helyzetén is javítani.

A 19. század második felében már hivatalos és szaktudományi fórumokon folyt a vita az iskolákban uralkodó egészségügyi állapotokról. Felvetődött, hogy a tankötelezettség bevezetésével párhuzamosan meg kell szüntetni az iskolák egészséget károsító hatását, és ennek eszköze az iskola-egészségügy kiépítése kellene, hogy legyen (Antall és Kapronczay, 1975. 1647.).

Végül első alkalommal az 1876-ban megjelent közegészségügyi törvény² foglalkozott az iskolák közegészségügyi felügyeletével, és írta elő „általában az egészségügy szempontjából fő figyelmet érdemlő szabályok tanítását az iskolában”. A törvény megszületésében fontos szerepet játszott Fodor József (1843–1901) higiénikus, egyetemi tanár, aki a közegészségtan első hazai oktatója és művelője, nemzetközi viszonylatban is megalapozója volt (Kenyeres, 1967). Fodor az iskola-egészségügyre mint a higiéné önálló, alkalmazott területére tekintett, amely az orvosi és a pedagógiai elveket közösen alkalmazza az oktató-nevelő munkában. A véleménye az volt, hogy ennek irányítója a szakképzett iskolaorvos, aki nemcsak a közegészségügyi rendelkezések megtartását ellenőrzi, hanem az egészségtan oktatásán keresztül közvetlenül is részt vesz a gyerekek egészséges életmódra való felkészítésében is. Az egészségügyi felvilágosítás kiindulópontjának Fodor az iskolát tekintette. A tanulókkal kapcsolatban részletes tervet dolgozott ki az életkori sajátosságok, szellemi adottságok figyelembevételére, amelynek felügyeletét az iskolaorvosra kívánta bízni. Az iskolaorvos tevékenységét kiterjesztette a gyermekek családjára is, összekötő szerepet szánt neki a közegészségügyi és oktatásügyi hatóságok között. Habár az 1876. évi törvény már tartalmazta az iskolák egészségügyi szerepének elveit, valójában csak a járványok bejelentési kötelezettségét rendelte el, nem szólt a tanulók iskola-egészségügyi szempontból végzett környezettanulmányozásáról (Antall és Kapronczay, 1975. 1647.).

1885-ben a harmadik egyetemes tanítógyűlés végrehajtó bizottságának nagygyűlése is foglalkozott az egészséges iskolával, az egészséges iskolaépület kérdésén keresztül (M.G., 1885. 530–534.). Dr. Frank Ödön egyetemi oktató előadásában beszélt az iskolaépület elhelyezésének fontosságáról (fekvés, környezet), az épület ideális méretéről, benapoztságáról, tervrajzáról, a higiénia fontosságáról:

„Minden 20-25 tanuló számára számítandó egy árnyékszék. Időnként fertőtleníteni kell az árnyékszékeket. Az iskolaterem alakja legyen hosszúknagyszög, hossza 9-10 m, és szélessége 7-7,5 m. [...] A tanterem magassága 3,5-4,5 m lehet. Így a köbtartalom 220-330 m³. Egy tanulóra 4-5 m³ tér esik. A falak a természetes szellőztetés szempontjából légátjárhatók legyenek, az olajos festékekkel való festés mellőzendő, jó az enyves festék, mivel nem porlik úgy mint a mész. A szín kékes vagy zöldes-szürke. A padló burkolata tölgy vagy fenyőfa lehet és időnként olajjal bevonandó. Az ablakok 0,9-1,2 m magasán kezdődjenek, magasak és szélesek legyenek és a teremnek egy oldalán álljanak. [...] Fák és kúszó növények ne álljanak az ablakok előtt. [...] A kályhák egyszerűek és könnyen kezelhetők legyenek.” (M.G., 1885. 530–532.)

Egyértelmű tehát, hogy már az 1880-as években is tisztában voltak vele, hogy az iskolaépület egészséges, a hatékony munkavégzést segítő, tartós elkészítése hosszú távon záloga lesz az eredményes képzésnek csakúgy, mint az egészséges diákságnak. A nagygyűlésen bemutatott ideális iskolaépület paramétereinek a négy évtizeddel később felépített Klebelsberg-iskolák szinte minden tekintetben megfelelnek majd.

Szintén 1885-ben hozták létre az iskolaorvosi és az egészségtan-tanári státuszt. Ez a döntés lett az első láncszem az iskola és az egészségügyi szervek iskolán belüli kapcsolatában (Katona, 1961. 221–244.; 1972. 12–15.). Fodor József iskola-egészségügyi elképzelése részben a 48.281/1885. sz. vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendeletben, valamint annak 44.250/1887. sz. végrehajtási utasításában valósult meg. Mindkettő a középiskolai iskolaorvosok és egészség-tanárok képzéséről és alkalmazásáról szólt. A 44.250/1887. számú végrehajtási utasítás határozta meg az egészségtan tanításának elveit. Ez tulajdonképpen a Fodor által meghatározott irányelveket követte, elsősorban „a népesség egészségét nagy mértékben és széles körökben veszélyeztető tényezők” oktatására fektette a hangsúlyt. A törvény hiányossága elsősorban abban mutatkozott meg, hogy az iskolaorvos ellenőrzési jogát az iskolaigazgató engedélyéhez kötötték, és ez a korlátozott működési jog is csak az állami iskolákra volt érvényes. Mindezek ellenére a magyar iskola-egészségügyi törvény a maga korában Európában egyedülálló volt (Antall és Kapronczay, 1975. 1648.).

Szintén 1885-ben hozták létre az iskolaorvosi és az egészség-tan-tanári státuszt. Ez a döntés lett az első láncszem az iskola és az egészségügyi szervek iskolán belüli kapcsolatában (Katona, 1961. 221–244.; 1972. 12–15.). Fodor József iskola-egészségügyi elképzelése részben a 48.281/1885. sz. vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendeletben, valamint annak 44.250/1887. sz. végrehajtási utasításában valósult meg. Mindkettő a középiskolai iskolaorvosok és egészség-tanárok képzéséről és alkalmazásáról szólt. A 44.250/1887. számú végrehajtási utasítás határozta meg az egészségtan tanításának elveit.

Fodor elképzeléseit számos orvos és pedagógus támogatta hazánkban, így iskolaorvosi tanfolyamai sikert arattak. Az egészségtan oktatását bevezették a tudományegyetemek bölcsészettudományi, jogi és tanárképző karain, sőt a Műegyetemen is, ami a közegészségügyi eszme sikerét is jelentette. A sikerek ellenére a törvény hiányosságait – a népiskolákra való kiterjesztést, az iskolaorvos ellenőrzési jogának felügyeleti joggá való átalakítását – nem sikerült kiegyensúlyozni, sőt a századfordulón jelentősen csökkent az eszme erkölcsi és anyagi támogatóinak tábora. Talán ennek egyik következménye, hogy Fodor József 1898-ban le kívánt mondani az iskolaorvosi tanfolyam vezetéséről, amelynek okát az iskolaorvosok-egészségtanárok megoldatlan elhelyezkedési és fizetési nehézségeiben jelölte meg (Antall és Kapronczay, 1975. 1649.). Hamar világossá vált ugyanis, hogy az iskolaorvosok fizetése alacsony, és a helyzetük a pedagógusok világában rendezetlen. A század utolsó évére szükségessé vált – a visszaélések elkerülése végett – tisztázni, hogy az iskolaorvos nem minden esetben képzett (egyetemet végzett) orvos, csak az elnevezése az. A diplomás iskolaorvosokat innentől kezdve képesített iskolaorvosnak nevezték, míg a diplomával nem rendelkezők iskolaorvos és középiskolai egészségtanárnár címet kaptak, és képzésüket szigorúan szabályozták (Juba, 1899. 205–206.).

Habár – amint láttuk – az oktatáspolitikai szereplői tisztában voltak az ideális, egészséges iskolaépületek jellemzőivel, nyilvánvalóan anyagi okból a századfordulón zajlott nagyarányú iskolaépítkezési hullámban épült iskolák közegészségügyi szempontból továbbra is kifogásolhatóak voltak (Katona, 1961. 221–244.; 1972. 12–15.).

A 20. század elején a társadalom higiéniai „felvilágosítása”, az iskolázatlan népesség megtanítása a helyes viselkedésre, egészséges eljárásokra szó szerint létszükségletté vált:

„Ez annál is inkább indokoltabb volt a második ipari forradalom, a rohamos iparosodás és urbanizáció időszakában, mivel az emberek olyan betegségekkel, járványokkal szembesültek, amelyekre a korábbiakban nem volt példa. A súlyos betegeket a nagy szakértelemmel rendelkező orvosok nem otthon, hanem kórházakban kezelték és a sok egymással összezárt beteg mindenféle fertőzést kapott egymástól; koncentráltan voltak együtt a megbetegítő tényezők, kórokozók. A betegellátás logisztikájából adódott egy sereg további megbetegedés, melyek ellen csak a megfelelő higiénés szokások kíméletlen alkalmazásával lehetett védekezni.” (Felvinczy, 1998. 19.)

Az Egészségtan tantárgy tantervi elemeinek első megjelenése az elemi iskolákban

A statisztikai adatok szerint 1901-ben hazánkban 2 314 962 tanuló járt 17 146 elemi iskolába, és tanítóik száma meghaladta a 29 ezer főt.³ Az 1868-ban létrehozott polgári iskola 6 osztályos intézmény volt, ahol 10 és 16 éves koruk között tanulhattak a diákok a négy elemi osztály befejezése után. Az iskolatípus létrehozása után azonnal ugrásszerű fejlődést mutatott. Míg 1880-ban még csak 110 polgári iskola működött országszerte, ez a szám 1901-re már 299-re emelkedett, a diákok száma pedig 45 213 fő volt.⁴ Az ötödik és a hatodik osztály azonban nem örvendett nagy népszerűségnek, és mivel 1883-ban a köztisztviselők minősítéséről szóló törvénycikk⁵ a hat polgárit végzetek elöl minden magasabban kvalifikált pálya útját elzárta, míg a társadalmi presztízsskálán már számon tartott tisztviselői állásokra a polgári négy osztályának az elvégzése is jogosított, így a polgári fokozatosan négy osztályos középszintű (de nem középfokú) iskolává vált (Fizel, 2018. 46–47.).

Az 1868. évi báró Eötvös József nevével fémjelzett népoktatási törvény még nem tartalmazta az egészségtan mint tantárgy oktatását az elemi és a polgári iskolákban, sőt

a tantárgyhoz kapcsolódó tartalmak is csak nagyon felületesen jelentek meg a törvényben. Az elemi oktatás tanterveinek vizsgálata során a legkorábbi forrás, ami kifejezetten az *Élet- és egészségügyi ismeretek (Csecsemőápolás és gyermekvédelem)* címet viselte, 1917. december elsején jelent meg a *Hivatalos Közlönyben*, pótlásként az 1905-ben kiadott népiskolai tantervhez.⁶ Alapelveként az alábbiakat fogalmazta meg a kiegészítő rendelkezés:

„A népiskolai tanulóban a testi jólét és egészség iránti érzéket azzal kelti fel a nevelő, hogy a tanulókat mindannyiszor figyelmezteti a tisztaságra és helyes testtartásra, ahányszor csak erre alkalma van és mindaddig, amíg a folytonos intések következtében helyes szokások fejlődnek ki. Ezt a célt szolgálja azzal, hogy a tanítást megelőzőleg a gyermekek tisztaságát mindenkor ellenőrzi és a betegség miatt otthon maradt tanulók esetéhez egy-egy tanulságot fűz, valamint azzal, hogy a tanulók délelőtti és délutáni elbocsátása alkalmával is hangoztat egy-egy alkalmoszerű egészségügyi intelmet. Ilyen intelem például: *Álljatok, üljétek, járjatok egyenesen! Óvakodjatok a meghűléstől, öltözzetek fel jól! Ne kényeztessétek el magatokat! Csak az orron át szívjátok a levegőt! Ivás előtt mindig mosd ki a poharat! Minden étkezés előtt mosd meg a kezedet! Éretlen gyümölcsöt ne egyetek! Az egészség a legnagyobb kincs! A tisztaság egészség! Az egészség boldogság! Hiába ott a kincs, ahol jó egészség nincs! Mosakodjatok rendszeren! Szeressétek a tisztaságot! Óvakodjatok a legyektől! Tartsd tisztán az orrod! Körmöt rágni, orrban vájkálni nem szabad! Szégyellje magát, kinek a körme fekete! Aki köhög, tartsa a zsebkendőjét a szája elé! Aki beteg, menjen az orvoshoz! Ezeket és hasonló intelmeket mindenik osztály növendékei előtt hangoztatni kell.*”⁷

Az alapelveken, fontos intelmeken túl az utasítás arra is adott útmutatást, hogy az egyes tantárgyak keretében – pl. Beszéd- és értelemgyakorlatok, Mennyiségtan, Földrajz, Történelem, polgári jogok és kötelességek, Rajz, Kézimunka, Testgyakorlás, Természettudományok –, akár osztályokra lebontva, hogyan építhető be az egészséges életvitelre (lakás, udvar tisztasága, világítása, fűtése), az egészségmegőrzésre (helyes étrend, kártevők irtása, ivóvíz tisztasága, helyes testtartás), az egészségügyi intézményekre, csecsemő- és gyermekgondozásra vonatkozó ismeretek sora.

A Kézimunka óra körében végzett egészségügyi kérdések megvitatásával kapcsolatban például a rendelet javasolta, hogy „a leányok kézimunkáival kapcsolatban beszéljen a tanító pl. a szoros harisnyának s kivált a szoros harisnyakötőnek, mindenféle szoros

„A népiskolai tanulóban a testi jólét és egészség iránti érzéket azzal kelti fel a nevelő, hogy a tanulókat mindannyiszor figyelmezteti a tisztaságra és helyes testtartásra, ahányszor csak erre alkalma van és mindaddig, amíg a folytonos intések következtében helyes szokások fejlődnek ki. Ezt a célt szolgálja azzal, hogy a tanítást megelőzőleg a gyermekek tisztaságát mindenkor ellenőrzi és a betegség miatt otthon maradt tanulók esetéhez egy-egy tanulságot fűz, valamint azzal, hogy a tanulók délelőtti és délutáni elbocsátása alkalmával is hangoztat egy-egy alkalmoszerű egészségügyi intelmet. Ilyen intelem például: *Álljatok, üljétek, járjatok egyenesen!*”

ruhának a vérkeringést gátoló, a fejlődést akadályozó, tehát egészségtelen hatásáról; különösen jó alkalom nyílik erre a szabás tanítása közben”.⁸

Az 1925-ös tanterv⁹ az első, amelyben az elemi népiskola tanulói számára is kötelezővé tették az Egészségtan tantárgy tanulását az 5. és a 6. osztályban heti 1-1 óra keretében. Az Egészségtan tantárgy fő célját a tanterv az alábbiak szerint határozta meg:

„A családban és az iskolában megszokott egészséges életmód tudatossá tétele, továbbá az alkalmoszerű tanítások kiegészítése és rendezése, másfelől a nép tájékozatlanságából eredő rossz szokások leküzdéséhez szükséges egészségügyi ismeretek megtanításával a közegészségügyi törvények, rendeletek és szabályok készséges végrehajtásának biztosítása; az egészség értékének és nemzetgazdasági jelentőségének igazolása.”¹⁰

A részletes tantervet áttekintve megállapítható, hogy a tananyag tartalmát tekintve teljesen megegyezett az 1917-es kiegészítéssel, mindössze egy adott tanórába sűrítette az ismereteket, és nem csak más tantárgyakba bújtatva jelentek meg ezek a tartalmak.

Az 5. osztály tananyagában az egészséges test szerkezete, az egészséges táplálkozás, az ételek elkészítése, tápláló anyagok, étkezési szabályok, víz, levegő, a lakás berendezése, a tisztaság, szellőztetés, fűtés és világítás, a ruházat anyaga, a helyes öltözködés, a divat káros hatásai, a test és a lakás tisztasága, az életmód, ezen belül a munka és pihenés egyensúlya és a kellő mennyiségű mozgás szerepelt. A 6. osztályban a diákok rátértek további – az egészséggel foglalkozó – témákra, mint a betegségek okai, különös tekintettel a fertőző betegségekre, az orvos, a gyógyszerár, a kórház, a csecsemő ápolása, az anyák védelme, az újszülött ellátása, a baba, a kisgyermek táplálása, testi, lelki gondozása, a foglalkozások hatása az egészségre, munkavédelem, a községek közegészségügye, személteltakarítás, temetkezés, baleseti elsősegélynyújtás (Kaldau, 2008. 12.).

Az 1932-es Tanterv és utasítás¹¹ rendelkezései szerint az Egészségtan tantárgy súlya a képzésben nem változott, továbbra is a két utolsó tanévben, heti 1-1 órában került megtartásra, a kurzus céljainak meghatározása is szóról-szóra megegyezett az 1925-ös Tantervben szereplővel.

Az 1941-es Tanterv és útmutatások¹² már nem tartalmazta az Egészségtan című tantárgyat, helyette a tantárgy korábbi tudáselemei a Természeti, gazdasági és egészségi ismeretek tantárgy oktatásába kerültek át. Ennél a tantárgynál a cél megjelölése az alábbi volt:

„Az embernek és az ember életére nézve legfontosabb növényeknek, állatoknak, ásványoknak, természeti tüneményeknek és törvényszerűségeknél megismerése; az ember egészsége, boldogulása, gazdasági élete érdekében haszonnal értékesíthető ügyességeknek, ismereteknek és eljárásoknak elsajátítása. A hazai rög megszeretése, a termelő munka megkedvelése, megbecsülése, az egymásrautaltság és közösségbe tartozás érzésének kialakulása; a vallásos érzület erősödése és az erkölcsös jellem kialakulásához szükséges tulajdonságok kibontakozása.”¹³

Érdekesség, hogy az új tantárgy már nem két, hanem négy tanéven keresztül volt tanulandó, külön szerepeltek a tantervben a lányok és a fiúk számára elsajátítandó ismeretek, valamint eltérően került meghatározásra „A falusi tantervű népiskolák anyaga”, illetve „A városi tantervű népiskolák anyaga”.

A tanmenet tanulmányozása során feltűnő, hogy a hagyományosan egészségtanhoz kapcsolódó ismeretek inkább a lányok tananyagában találhatóak. Például míg a „falusi tantervű” iskolába járó fiúk az ötödik osztályban a talaj megmunkálásáról, a trágyázásról, a betakarításról, az állattenyésztésről, a szőlészetről tanultak, addig a lányok minden esetben a fiúk tananyagának rövidített áttekintése mellett olyan egyéb ismereteket is

elsajátítottak, amelyeknek a többsége az egészségtan témakörébe tartozott. Ilyen volt a felsőruha- és fehérmű-gondozás, folttisztító gyakorlatok, őszi takarítások, a lakás és mellékhelyiségeinek berendezése tisztán tartása, fűtése, világítása, juh- és kecsketejnyésztés, valamint épület- és udvartisztogatás.

Míg a „falusi tantervű” iskolákban a Természeti, gazdasági és egészségi ismeretek tantárgy mind a négy osztályban (5–8.) heti 5 órában volt tanulandó, amelyet ősszel és tavasszal 2-2 hetes gyakorlat egészített ki, addig a „városi tantervű” iskolákban a tantárgyat a diákok az 5. és 6. osztályban heti 3 órában, a 7. és 8. osztályban heti 4 órában tanulták külső gyakorlati hetek nélkül.

A polgári iskolákban – kutatásunk során csak a fiúiskolákat vizsgáltuk – az 1918-ban kiadott tantervben¹⁴ szerepelt először Élet és egészségügyi ismeretek óra, az 1927-es tantervben¹⁵ a tantárgy elnevezése Egészségtani ismeretekre változott, majd az 1943-as¹⁶, illetve 1945-ös¹⁷ tantervben újra Élet- és egészségügyi ismeretek címmel szerepelt.

Az általános iskola létrehozása

A tovagördülő front mögött 1944 novemberében politikai értelemben mindenképpen új időszámítás kezdődött. Újjáalakult a Magyar Kommunista Párt (MKP), a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt (FKGP), a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (SZDP), a Nemzeti Parasztpárt (NPP), valamint a Polgári Demokrata Párt (PDP). Ezen politikai erők a Horthy-korszakban is létező, de a kormányzati rendszer ellenzékét képező pártok voltak (Gyarmati, 2021. 37.).

1945-ben lezajlott a háború utáni első parlamenti választás. Az új nemzetgyűlés által megalkotott 1946. évi I. törvény értelmében Magyarország köztársaság lett. A gazdasági életben a parasztság, a magántőke, a kisipar és a kereskedelem is jelen volt, sőt: a földreform felerősítette a gazdagparasztság pozícióit. A kitűzött célok, a sajtószabadság, egy modern és egységes iskolarendszer kialakítása, az Országos Köznevelési Tanács felállítása (Katona, 2017) mind fontos lépések voltak a demokratikus államberendezkedés megszilárdítása felé vezető úton (Németh, 2009. 33.).

A nyolcosztályos iskola nem volt előzmények nélkül való a magyar iskoláztatás történetében. A gondolat már a húszas években felmerült, de akkor a gazdasági válság megakadályozta a megvalósítást. Az 1940. évi 20. törvény elrendelte ugyan a nyolcosztályos népiskolák létesítését, de a háborús viszonyok hátráltatták ennek tömegessé válását (Pukánszky és Németh, 1998).

Az iskolareform lett az értelmiségi réteg földreformja. 1945 tavaszán került nyilvánosságra a Magyar Kommunista Párt köznevelési programja, melyhez a Nemzeti Függetlenségi Front pártjai közül a Nemzeti Parasztpárt csatlakozott, a Szociáldemokrata Párt és a Kisgazdapárt nem. Az MKP köznevelési programjának – készítésében természetesen részt vettek a szakszervezet kommunista vezetői is – fő célkitűzése „a vagyonosok műveltségi monopóliumának” felszámolása volt. A 10–14 évesek ekkor létező háromfajta iskolájában (elemi iskola, polgári iskola, alsó gimnázium) – jól elkülöníthetően – háromféle szintű műveltséget szerezhettek a fiatalok. Az MKP fontosnak tartotta, hogy az iskolarendszer alsó szintjén lévő iskolát úgy alakítsák át, hogy az a gyermek társadalmi háttérétől függetlenül egységes tudásban és műveltségben részesítsen minden fiatalot, és a tanulási utak képességek és lehetőségek szerinti szétválása csak 14 éves korban történjen meg. Ezeknek a feltételeknek csak az egységes, ingyenes, minden 6–14 éves gyermek számára kötelező iskola tehetett eleget (Lukács, 1982).

Az 1945. augusztus 18-án – két héttel az iskolakezdés előtt – kelt 6650/1945. M. E. számú rendelettel az Ideiglenes Nemzeti Kormány létrehozta a nyolcosztályos általános iskolát, megszüntetve ezzel az 1868. XXXVIII. tc.-ben megalkotott polgári iskolát

(Bereczki, 1998. 181). Az általános iskola tehát felváltotta a népiskola I–VIII. és a polgári iskola, valamint a gimnázium I–IV. osztályait (Mann, 2004. 95.). Az új rendszerre való áttérés természetesen nem ment egyik napról a másikra. 1946-ban még csak 816 általános iskola működött az országban, alig több mint az összes népiskola 10%-a. Ezek is többnyire a korábbi polgári iskolákból és gimnáziumokból alakultak át, mindössze 300 népiskola tudott 5. osztályt indítani. Az átalakulási folyamat csak az 1940-es évek végére fejeződött be. Az oktatási rendszer átalakításával párhuzamosan zajlott a tananyag tartalmi módosítása is. Ennek egyik színtere a tankönyvek felülvizsgálata és átalakítása volt. A „demokratikus szellemű” áthangolás jegyében a változtatások elsősorban a történelem és az irodalom tankönyveket érintették (Romsics, 2001. 321–324.).

Az Egészségtan tantárgy az új iskolatípus, az általános iskola tantervében

Az általános iskola első tanterve 1946-ban jelent meg a magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 75000/1946. számú rendeletével,¹⁸ és még ugyanabban az évben megjelentek az egyes tantárgyakhoz kiadott „részletes útmutatások” is. Az általános iskola első tantervében nem szerepelt az Egészségtan elkülönült tantárgyként, de Az ember élete, illetve a kissé meglepő című Szabad beszélgetés kurzusba ágyazottan többféle egészségtanhoz kapcsolódó tartalmat is találhatunk. A tanterv első részében, az iskoláról és tantárgyairól szóló tájékoztató részben az alábbi szerepelt:

„Az ember élete, a szabad beszélgetés az embert mutatja be testi és lelki, egyéni és társadalmi oldalról. Mindkét lehetőség helyes kihasználására nagy gondot kell fordítani.”¹⁹

A nyolc osztályos általános iskola első tantervében Az ember élete tantárgy 7. és 8. osztályban heti 2-2 órában szerepelt, a Szabad beszélgetés óra viszont végig jelen volt a felső tagozatban (5–8.) heti 1-1 óra keretében. Az ember élete című tantárgy részletezésénél az intézkedés fő célként az egyén életműködésének és fejlődésének megismerését, valamint ez egyén és közösség egymásrautaltságának, az ebből a viszonyból eredő kötelességek megértését jelölte meg. 7. osztályban az anyag főbb csomópontjai voltak: az emberi test és működése, a növényi, állati és emberi élet közös jelenségei, az érzékszervekkel és idegrendszerrel összefüggő elemi lelki tevékenységek, valamint a testi és a szellemi munka egészségana. Kifejezetten a lányoknak pedig csecsemőgondozás, míg a 8. osztályban a tananyag fő fejezetei az ember társas lény, a művelődés, a közösség önvédelme, csak a lányoknak pedig a betegápolás voltak.

A Szabad beszélgetés tantárgy célja „a tanulóifjúság mindennapi kérdéseinek, az együttélés törvényeinek, szokásainak, közösségi életünk időszerű eseményeinek kölcsönös bizalmon alapuló megbeszélése”²⁰ volt. Az egészségtanhoz kapcsolódó tartalmak ennél a tantárgynál egyebek mellett a Ruhá és megjelenés, A szabadidő, játék, sport, A tisztaság, az Egészség, betegség, A legfontosabb egészségi szabályok, a Védekezés a fertőző betegségek ellen, A helyes táplálkozás, étkezési szabályok, a Gyakori hibák (rend, rendtelenség, stb.), valamint a Testi és erkölcsi tulajdonságok voltak.

A szakmai folyóiratok, például az 1945-ben indult *Köznevelés*, már az általános iskola elindulása előtt is foglalkoztak az iskola feladatával az egészséges élet népszerűsítése területén. Dr. Kellner Dániel orvos már a folyóirat első évfolyamában így írt erről:

„Az ifjúság szellemi nevelése és oktatása, elválaszthatatlan testi nevelésétől és egészségi gondozásától. A tanulók és sportolók egészségére az orvos örködik. A pedagógus és az orvos együttes munkája valósítja meg az ideális, testben lélekben

harmonikus, magyar ifjúság eszményét. Az iskolai testnevelés és az iskolán kívüli, úgynevezett társadalmi sport a közoktatásügyi minisztérium hatáskörébe tartozik s mindkettőnek lényeges alkotórésze az azokat ellenőrző orvosi szervezet. Az iskolaorvos ellenőrzi az iskola egészségügyi állapotát, a járványos betegségek (tracoma, tuberkulózis stb.) megakadályozása végett szemmel tartja a fiatalságot és ahol sportorvosi intézetek nincsenek, a torna alól való mentesítés is hatáskörébe tartozik. Mindezekon felül az egészségtan előadója.” (Kellner, 1945. 9.)

Kuchárik József 1946 áprilisában már arra hívta fel a figyelmet, hogy „az igazi testi nevelés nemcsak a játék, az atlétika, a torna különböző fokozatú és minőségű gyakorlatainak dresszúrájából áll, hanem az élet minden vonatkozású hatásainak összessége” (Kuchárik, 1946. 16.). A *Köznevelésben* megjelent tanulmányában kitért arra, hogy a testnevelőtanárnak milyen feladatai vannak a fiatalok „higiénikus öntudatának” kifejlesztésében, hogy a korábbi testnevelőtanári feladatkör elavult, a testnevelőnek a gyermek egészségével holisztikus módon kell foglalkoznia. Ennek a feladatnak az ellátásához a testnevelőtanárnak élettani és egészségügyi jártassággal is rendelkeznie kell. Példát is hozott erre:

„[...] az egyik diák jelentkezik a tornaórán azzal a kéréssel, hogy a tanár úr mentse fel a mai tornaóra alól, nem tud tornázni, tenyerét felszakította egy rozsdás szög. A gyermek kezelője valóban be van kötve egy kétes tisztaságú ronggyal. A tanár a kötést leszedi és megdöbben a seb láttán. Haladéktalanul a sebészetre küldi a tanulót. Másnap jő az apa és hálálkodva köszöni meg a testnevelő tanár különös és szokatlan gondosságát. Idézi a kezelő sebészorvos szakvéleményét, aki szerint egy-kétórai késedelem a legsúlyosabb következményeket vonta volna maga után.” (Kuchárik, 1946. 16.)

A szerző a korábbi testnevelési tanári kompetenciákat is kiegészítette. Véleménye szerint a testnevelés órán nemcsak külső, hanem belső rendre, lelki tisztaságra, pontosságra, önmegtartóztatásra, egymás megbecsülésére, önzetlenségre, türelemre, igazságérzetre is kell nevelni. Mert ahogy írja, „ahogy a gyermeket neveljük, olyan lesz a jövő társadalom” (Kuchárik, 1946. 16.).

A fenti írások megjelenésén túl mi sem bizonyítja jobban az egészségnevelés központi téma jellegét, mint hogy Kiss Árpád *Egészségi nevelés* című írása 1947 áprilisában vezércikk lett a *Köznevelésben* (Kiss, 1947. 1–2.). Tanulmányában Kiss rámutatott arra, hogy az általános iskola létrehozásával, és az oktatási rendszer – részben ehhez kapcsolódó – átalakításával minden iskolatípusban helyett kapott a testi és egészségügyi nevelés. Kiss, hasonlóan Kuchárikhoz, az egészségnevelés feladataként – a fizikai egészségre való nevelésre irányuló törekvésen túl – a lelki egészség fontosságára is rámutat, hiszen az

„növeli az élet megbecsüléséből eredő emberi önértéket, munkálja az emberi szolidaritást az egymással együtt élő és egymást követő egyének és nemzedékek között. [...] A test és lélek harmonikus fejlődése érdekében az értelem kibontakoztatásával egyidőben mindenekelőtt gyakorlati irányításra, szoktatásra, felvilágosításra van szükség.” (Kiss, 1947. 1.)

A szerző kiemeli, hogy milyen fontos feladata az iskolának és a nevelőnek a fiatalok helyes testtartásának fejlesztése, a harmonikus mozgás kialakítása, valamint rámutat a testnevelő tanár felelősségére, hiszen „a sportpályán a tanuló hetenként több alkalommal levetkezik a testnevelési tanár előtt” (Kiss, 1947. 1.). Első olvasásra talán furcsának tűnik a megjegyzés, de Kiss érvelése teljesen logikus, a testnevelőnek ismernie kell a fiatal emberek fejlődő szervezetét, és észre kell vennie a higiéniai követelmények

elhanyagolására utaló jeleket a bőrön, a hajon, a fehérműn, általában az ifjú testen és ruházkodásán. De nem csak övé a felelősség. Ahogy azt már az elemi iskolai tantervek esetében is láthattuk, a fizikai és lelki értelemben vett egészséges életre nevelés az általános iskola minden pedagógusának feladata volt saját tantárgyának oktatása, valamint a diákokkal végzett szabadidős tevékenységek során. Ahhoz, hogy az iskola épülete is megfelelően szolgálja a diákok egészséges fejlődését, a fizikai tér kialakításának is alkalmasnak kellett lennie. Az iskolai helyiségek és a padok, asztalok, padló, falak, folyosó, mellékhelyiségek, mosdó példás rendje és tisztasága elengedhetetlen volt, és meg kellett tanítani a gyermekeknek, hogy a higiénia fenntartása mindannyiuk közös érdeke volt. A korszellemet ismerve talán meglepő, hogy Kiss a cserkészzet eredményeit említette példaként. A szexuális felvilágosítás módjáról a szerző úgy vélekedett, hogy az iskolaorvosnak kell arról döntenie, hogy négy szemközti vagy csoportos megbeszélést folytat a tanulókkal a nemi kérdésről, természetesen mindig szem előtt tartva fejlődésük fokát. Feltétlenül szóba kellett hoznia a nemi betegségeket és a megelőző védekezés metódusait is (Kiss, 1947. 2.).

Az 1946-os tantervet követően az általános iskolákban 1950-ben vezettek be új tantervet.²¹ Abban az évben a *Köznevelés* augusztus elseji lapszámában több – szerző feltűntetése nélküli – cikk is az új tantervről foglalkozott.²² Az új tanterv létjogosultságának indoklásánál a szerző leszögezte, hogy mindenképpen előrelépés volt az általános iskola bevezetése, hiszen az egységes iskola a különböző társadalmi rétegek gyermekei számára egységes tudást biztosíthatott, ugyanakkor

„mint a Magyar Dolgozók Pártja március 29-i határozata rámutatott: az általános iskola eddigi óraterve volt egyik fő okozója a dolgozók gyermekei nagyfokú lemorzsolódásának. Az ötödik osztály hirtelen nagy megterhelést jelentett a negyedik osztályhoz képest, ezért sok gyermek már a felső fokozatba se jutott el. A nyolcadik osztály anyagának túlterheltsége pedig azt eredményezte, hogy sok tanuló nem tudta befejezni az általános iskolát, túlkorosság címen kimaradt, és így nem juthatott el a középiskolába. Az általános iskola tantervének hibái több évre kihatóan akadályozták a középiskolák és végső fokon a főiskolák benépesítését munkásifjakkal.”²³

Az új tanterv elsődleges feladatai voltak: az ötödik osztály buktató jellegének a megszüntetése, a nyolcadik osztály megterhelésének a csökkentése, valamint elsősorban a természettudományos nevelés eredményesebbé tétele. Az új tantervből kikerült a Szabad beszélgetés tantárgy, viszont 8. osztályban heti 3 órában került bevezetésre Az ember élettana és egészségana című óra.

A szerző kiemeli, hogy milyen fontos feladata az iskolának és a nevelőnek a fiatalok helyes testtartásának fejlesztése, a harmonikus mozgás kialakítása, valamint rámutat a testnevelő tanár felelősségére, hiszen „a sportpályán a tanuló hetenként több alkalommal levetkezik a testnevelési tanár előtt” (Kiss, 1947. 1.). Első olvasásra talán furcsának tűnik a megjegyzés, de Kiss érvelése teljesen logikus, a testnevelőnek ismernie kell a fiatal emberek fejlődő szervezetét, és észre kell vennie a higiéniai követelmények elhanyagolására utaló jeleket a bőrön, a hajon, a fehérműn, általában az ifjú testen és ruházkodásán.

Ugyanebben a számban, azaz amelyben az új tanterv bemutatásra került, külön – szintén szerző megjelölése nélküli – írás mutatta be a természetrajz témakör tantárgyait és azok tananyagát.²⁴ Habár az új tanterv indoklásában az szerepel, hogy a felső tagozatos tantárgyak túl nehezek voltak, így sok gyermek bukott ki az általános iskolából, a természetrajz tantárgycsoporttal kapcsolatban az a kritika szerepel mindössze néhány oldallal később, hogy

„a tanterv nyomán készült könyvek – mesekönyvek. Csupán az a célkitűzésük, hogy a tanulók házának környékéről kiindulva az egész élő és élettelen természetet »lerajzolják« és ezáltal »megszeretessék« azt. Ezek a könyvek, a tanterv alapvető hibáját kihasználva, hű szolgálai voltak a klerikális reakciónak és mindennemű tárgyi ismerettől megfosztották a tanulókat.”²⁵

A kritikának az 1946-os tantervben szereplő *Az ember élete* című tantárgyról is lesújtó véleménye van:

„ez a tárgy korlátlan lehetőségeket nyújtott a tudományellenes, klerikális és burzsoá propaganda számára. A részletes útmutatás szerint »Az ember élete lényegében öt nagy ismeretkörből tevődik össze: fiziológiából, biológiából, lélektanból, társadalomtudományból és egészségtanból«. Erre a különös zagyvalékra az útmutatás szerint azért van szükség, mert ebből megtanulják a tanulók, hogy »öröklés és környezet (társadalom) együtt alakítják az embert«. Mindez nem más, mint kártékony burzsoá áltudomány.”²⁶

A fenti idézetből jól kirajzolódik, hogy az egészségügyi ismereteket, amelyeket egyébként Mérei Ferenc dolgozott ki, a mai tudományfelfogásnak maximálisan megfelelően tanították, és ezt 1950-ben teljesen félreértelmezték, és az állami ideológiára, az államberendezésre veszélyesnek tartották. Ennek az oka az volt, hogy úgy vélték, hogy ez az elmélet a „dolgozók nyomorát öröklött, megváltoztathatatlan biológiai, pszichológiai adottságoknak igyekszik feltüntetni”,²⁷ pedig egyértelmű, hogy erről szó sem volt.

Az előzmény ugyanis 1949-ben az általános iskolai tantervek – elsősorban ideológiai indokokból történő – felülvizsgálata volt. A tanterv bírálatát Mérei Ferenc, az Országos Neveléstudományi Intézet igazgatója foglalta össze rendszeresen az ONI Értesítőjében (Mérei, 1949a, 1949b). Az áttekintés egyik legfőbb szempontja a tudományos rendszeresség megkövetelése volt. Ezt a következetes tárgy- és ismeretközpontúságot, amit Mérei megkövetelt, – tévesen – a képességfejlesztés tudatos és nyíltan vállalt háttérbe szorításaként értelmezték (Knausz, 1988). A Mérei-féle neveléspolitikai ugyanis új tanterv bevezetése nélkül is változtatott a tananyagon és a tankönyveken: a Természetrajz tantárgy megszűnt, és helyére a Természetismeret lépett, valamint *Az ember élete* című tantárgytól különválasztották az Egészségtant, de a *Köznevelésben* megjelent cikk anonim szerzője mindezt csak felesleges változtatásnak tartotta. Elismerte, hogy ugyan a pszichológiai tartalmakat csökkentették, és beiktatták – két oldal terjedelemben – a micsurini biológiát, de kritikaként fogalmazta meg a tananyag aránytalanságát is, ami – a szerző szerint – nemzetgazdasági károk okozására is alkalmas lehetett. „A kenguruval több mint 20 sor foglalkozik, a házi kecskével pedig alig 9.”²⁸ Ugyanakkor teljesen jogos felvetés, hogy a természetrajz tantárgycsoportnál a tananyag szerkesztésénél nem vették figyelembe az évszakok változását a tanév során, pedig ezzel az élet körforgásának a tantervbe való természetes becsatornázását és a szemléltetés megkönnyítését érthették volna el.

A cikkből kiderül, hogy az 1949-ben egy évre különválasztott Egészségtan tantárgy újbóli összevonása az Élettannal 1950-től azért is történt meg, mert az Egészségtan a

Szovjetunióban sem tanították ekkor külön tantárgyként. Az új, *Az ember élettana és egészségтана* című tantárgy fő célja most már „a szocialista termelés szolgálata” lett. A tanórán a diákoknak meg kellett ismerkedniük azokkal az élettani változásokkal, amelyek a munkavégzéskor fellépnek, és tisztában kellett lenniük a pihenés és a sportolás fontosságával. El kellett sajátítaniuk az egészséges életmód szabályait és a társadalom egészségügyének alapvető törvényeit is.

A *Köznevelés* következő számában meg is jelentek az új tankönyvek pályázatához készített szempontrendszerek²⁹, ahol néhány speciális szempontot is kiemel Kontra György *Az ember élettana és egészségтана* című tankönyv készítéséhez (Kontra, 1950. 474.). Felhívja a figyelmet annak a fontosságára, hogy a tankönyvszerzőknek helyesen kell majd összekapcsolniuk az emberi szervezet felépítésére és működésére vonatkozó ismereteket az egészségügyi ismeretekkel, valamint kerülniük kell a biológizmust és a teologikus magyarázatokat. A leendő tankönyv legfontosabb feladataként a diákok higiénikus életmódra nevelését határozta meg.

Összegzés

Tanulmányomban kísérletet tettem a magyar iskolarendszer egyes iskolatípusaiban – az elemi iskola, a (fiú) polgári iskola, valamint az általános iskola első öt tanévének tanulmányozásával – megkeresni és bemutatni azokat a csomópontokat, ahol az egészségnevelés, az iskola-egészségtan központi témaként jelenik meg, helyzetében pozitív vagy negatív irányú változás áll be. Míg a 19. században az akkor már működő, fent említett iskolatípusok tantervében nevesítve még nem jelent meg az egészségtan tantárgy, az egészséges iskola, az iskola és az egészség témakörével már komolyan foglalkoztak. Az 1905-ös elemi népiskolai tantervbe ugyan még nem került be ilyen tananyagtartalom, de az 1917-es (az 1905-ös tantervhez kiadott) kiegészítés kiadása érzékelteti annak a társadalmi igénynek a megjelenését, hogy a gyermekek mind a saját higiénéjükkel, mind a betegápolás kérdéseivel tisztában legyenek. Az okok között a háború pusztításán túl a korabeli pandémiák, mint a kolera, és más fertőző betegségek, pl. a tuberkulózis, a szifilisz terjedése megelőzésének a gondolata is felsejlik. 1925-től már minden vizsgált iskola tantervében szerepelt valamilyen módon az egészségre való nevelés, az egészséges életmód fontossága. A hangsúlyok persze ide-oda tolódtak, de az egészséges táplálkozás fontossága, a személyes higiénia hangsúlyozása konstans módon megmaradt. Érdekes adalék lehet akár nőnevelés-történeti kutatásokhoz, hogy milyen nagy eltérés mutatkozik egy-egy tantervben a lányok és a fiúk elsajátítandó ismeretanyaga között az egészségtan és az élettan területén. A második világháború után pedig az első – nagyrészt a korábbi polgári iskolától átvett – tanterv 1950-ben napvilágot látott kritikái mutatnak rá arra, hogy a korszakban még az egészségtan oktatása is átpolitizálódott, a hangsúlyt mindenkor a maga által legfontosabbnak tartott probléma megoldására helyezte, itt a szovjet modell követését, és a munkásság egészségmegőrzésének fókuszba állítását láthatjuk.

A kutatás folytatására nyilvánvalóan szükség van, a vizsgált korszak mélyebb feltárása, az Egészségtan tantárgy történeti alakulásának napjainkig történő követése egy újabb kutatás témája lehet.

Köszönetnyilvánítás, támogatás

A tanulmány elkészítését a Magyar Tudományos Akadémia Közoktatás-fejlesztési Kutatási Programja támogatta.

Irodalom

- Antall, J. & Kapronczay, K. (1975). Fodor József és az iskolaegészségügy. *Orvosi Hetilap*, 116(28), 1647–1650.
- Bereczki, S. (1998). A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola története. In *Szegedi Tanárképző Főiskola. Történet. Almanach*. 11–346.
- Felvinczi, K. (1998). A mentálhigiéne és az egészségmegőrzés lehetőségei a közoktatásban. *Iskolakultúra*, 8(5), 17–30.
- Fizel, N. (2018). *A magyar polgári iskolai tanárképzés története (1868–1947). Esély az együttműködésre – Professzionizáció és intézményesülés*. Gondolat Kiadó.
- Fizel, N. (2022). Az általános iskolai tanárképzés bevezetése körüli vita (1945–1947). *Módszertani Közlemények*, 62(1), 3–21.
- Gyarmati, Gy. (2021). *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945–1956*. Rubicon Intézet.
- Juba, A. dr. (1899). Az iskola-egészségügy reformja. *Orvosi Hetilap*, 43(17), 205–206.
- Kaldau, D. (2008). Az egészségtan iskolai oktatásának szerepe és helye a neveléstudományban (1870–1995). *Képzés és gyakorlat*, 6(2–3), 3–19.
- Katona I. (1961). Fejezetek az iskolaegészségügy történetéből. *Orvostörténeti Közlemények*, 7(21–22), 221–244.
- Katona, I. dr. (1972). A magyar iskolaegészségügy történetének rövid áttekintése. In Róna, B. (szerk.), *Egészségtan*. Tankönyvkiadó. 12–15.
- Kellner, D. dr. (1945). Az orvos és a nevelés. *Köznevelés*, 1(5), 9–10.
- Kenyeres, Á. (1967). *Magyar Életrajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó.
- Kiss, Á. (1947). Egészségi nevelés. *Köznevelés*, 3(8), 1–2.
- Kiss, J. (1794). *Egészséget tárgyazó catechismus a köz-népnek és az oskolába járó gyermekeknek számára, hogy tudhassák egészségüket betsülni és őrizni*. https://oszkdk.oszk.hu/storage/00/00/26/91/dd/1/276_789opt.pdf Utolsó letöltés: 2022. 10. 03.
- Knausz, I. (1988). Szakszerűség és politikum az Országos Neveléstudományi Intézetben. *Pedagógiai Szemle*, 38(11), 1042–1047.
- Kontra, Gy. (1950). Természetráaj – Általános iskola VI. és VIII. osztálya. *Köznevelés*, 6(16), 474–475
- Kuchárik, J. (1946). A testi nevelés új iránya. *Köznevelés*, 2(7), 8.
- Lukács, S. (1982). Iskolapolitikánk a felszabadulás után. *Valóság*, 35(8), 35–50.
- Mann, M. (2004, szerk.). *Oktatáspolitikusok és koncepciók a XX. században*. ÖNKONET.
- Mérei, F. (1949a). Az általános iskolai tanterv kritikája. A felső tagozat óraterve. *ONI Értésítő*, 2.
- Mérei, F. (1949b). Az általános iskolai tanterv kritikája. Természetráaj. *ONI Értésítő*, 3.
- M.G. (1885). A harmadik egyetemes tanítógyűlésvégrehajtó-bizottságának Szent István napján megtartott nagygyűlése. *Néptanítók Lapja*, 18(67), 530–534.
- Németh, A. (2009). A magyar egyetemi neveléstudomány szocialista paradigmájának kialakulása az 1945–1953 közötti időszakban. In Németh, A. & Biró, Zs. H. (szerk.), *A magyar neveléstudomány a XX. század második felében*. Gondolat Kiadó. 26–56.
- Pukánszky, B. & Németh, A. (1998). *Neveléstörténet*. Osiris Kiadó.
- Romsics, I. (2001). *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó.
- Tigyi Zoltánné Pusztafalvi, H. (2011). Az egészségnevelés intézményesülésének folyamata hazánkban a dualizmus korától a második világháború végéig. *Doktori disszertáció*. <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/5141/tigyi-zoltanne-pusztafalvi-henriette-phd-2011.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Utolsó letöltés: 2022. 12. 16.

Jegyzetek

- ¹ Pótlás az 1905. évi június 16-án 2202. ein. számú vallás- és közoktatásügyi, min. rendelettel kiadott elemi népiskolai tantervhez és utasításokhoz (1917). *Hivatalos Közlöny*, 25(27), 539.
- ² 1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről. Szentelítve: 1876. IV. 3. Kihirdetve: az országgyűlés mindkét házában 1876. IV. 8. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87600014.TV&targetdate=&printTitle=1876.-%C3%A9vi+XIV.-%C3%B6rv%C3%A9nyicikk&referer=1000ev> Utolsó letöltés: 2022. 10. 03.
- ³ *Magyar Statisztikai Évkönyv 1901* (1902). Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. 300.
- ⁴ *Magyar Statisztikai Évkönyv 1901* (1902). Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. 330.

- ⁵ 1883. évi I. törvénycikk a képviselők minősítéséről.
- ⁶ Pótlás az 1905. évi június 16-án 2202. ein. számú vallás- és közoktatásügyi, min. rendelettel kiadott elemi népiskolai tantervhez és utasításokhoz (1917). *Hivatalos Közlöny*, 25(27), 536–539.
- ⁷ Pótlás az 1905. évi június 16-án 2202. ein. számú vallás- és közoktatásügyi, min. rendelettel kiadott elemi népiskolai tantervhez és utasításokhoz (1917). *Hivatalos Közlöny*, 25(27), 536.
- ⁸ Pótlás az 1905. évi június 16-án 2202. ein. számú vallás- és közoktatásügyi, min. rendelettel kiadott elemi népiskolai tantervhez és utasításokhoz (1917). *Hivatalos Közlöny*, 25(27), 539.
- ⁹ *Tanterv az elemi népiskola számára* (1925). Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1925. évi május hó 14-én 1467. eln. számú rendeletével.
- ¹⁰ *Tanterv az elemi népiskola számára* (1925). Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1925. évi május hó 14-én 1467. eln. számú rendeletével. 41.
- ¹¹ *Tanterv és utasítások a népiskola számára* (1932). Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 2.495/1932. eln. sz. rendeletével.
- ¹² *Tanterv és útmutatások a nyolcosztályos népiskola számára* (1941). Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 55.000/1941. V. számú rendeletével.
- ¹³ *Tanterv és útmutatások a nyolcosztályos népiskola számára* (1941). Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 55.000/1941. V. számú rendeletével. 34.
- ¹⁴ *Tanterv a polgári fiúiskolák számára* (1918). Kiadta a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1918. évi április hó 30-án a 70022. sz. rendeletével. *Hivatalos Közlöny*, 26(12), 32.
- ¹⁵ *Tanterv és utasítás a polgári fiúiskolák számára* (1927). Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1918. évi április hó 30-án 70.022. és 1927. évi július hó 4-én 1434. eln. sz. a kelt rendeletével.
- ¹⁶ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 8525/1943. V. K. M. számú rendelete a polgári fiúiskolai óraszám és tanítási anyag csökkentése tárgyában (1943). *Hivatalos Közlöny*, 51. (5), 110–112.
- ¹⁷ A m. vallás- és közoktatásügyi miniszter 37.000/1945. V. K. M. sz. rendelete az 1945/46. iskolai év megnyitására és tanulmányi rendjének szabályozása tárgyában (1945). *Köznevelés*, 1(4), 17–33.
- ¹⁸ *Tanterv az általános iskola számára* (1946). Kiadta a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter 75.000/1946. V. K. M. számú rendeletével. Országos Köznevelési Tanács.
- ¹⁹ *Tanterv az általános iskola számára* (1946). Kiadta a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter 75.000/1946. V. K. M. számú rendeletével. Országos Köznevelési Tanács. 10.
- ²⁰ *Tanterv az általános iskola számára* (1946). Kiadta a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter 75.000/1946. V. K. M. számú rendeletével. Országos Köznevelési Tanács. 60.
- ²¹ *A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1200—A—7/1949. V. K. M. számú rendelete az általános iskolai óraterv módosításáról.* (Közigazgatási rendszám: 1200.)
- ²² *Az általános iskola új óraterve.* (1950) *Köznevelés*, 6(15), 438–440.
- ²³ *Az általános iskola új óraterve.* (1950) *Köznevelés*, 6(15), 438.
- ²⁴ *A természetrajz tananyaga.* (1950) *Köznevelés*, 6(15), 446–449.
- ²⁵ *A természetrajz tananyaga.* (1950) *Köznevelés*, 6(15), 446–449.
- ²⁶ *A természetrajz tananyaga.* (1950) *Köznevelés*, 6(15), 446.
- ²⁷ *A természetrajz tananyaga.* (1950) *Köznevelés*, 6(15), 447.
- ²⁸ *A természetrajz tananyaga.* (1950) *Köznevelés*, 6(15), 447.
- ²⁹ *Szemponatok a tankönyvpályázathoz.* *Köznevelés*, 6(16), 472–474.

Absztrakt

Tanulmányomban az egészségügyi ismeretek, az egészségtan tantárgy első magyar tantervekben való megjelenését vizsgáltam meg az 1917-ben megjelent első ilyen tartalmú tantervkiegészítéstől az 1946-ban életre hívott általános iskola első tanterveire vonatkozóan.

Kulcsszavak: egészségtan, egészségmegőrzés, egészségfejlesztés, általános iskola